

کتاب تحفة الطالبین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
حَدِيثِي حَدِّثْنَا بِبِيْعَدَّوْلٍ يَادِ شَاهِدٍ يَادِ شَاهِنَهْ كَهْ وَصِفِ
رُحْدَانِيْتَهْ لَا يَقْدِرْ كِهْ **وَاللهُ كَمِ إِلَهٍ وَاحِدٍ** إِلَهَ صِفْتَلْمَشْدُرُ وَدِجِي
هَقِيْقَتِي بَرُّكْ جَهْتِنْدُنْ **لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ** إِلَهِي بَلْمَشْدُرْ قَدِيْدِرْ كِهْ مِثَالِ سُوْهْ
وَالْبَغِي وَجُوْدِي زَوَالَهْ رَقَايَهْ قَابَلْ دَكْلِدُرْ وَضَعِيْفِ اِنْسَانِكْ جَرِيْمِي

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Tuhfetü't-Tâlibîn

SADRAZAM LUTFİ PAŞA

HAZIRLAYAN:
NURULLAH ARVAS

Tuhfetü't-Tâlibîn

Sadrizam Lutfi Paşa

Tuhfetü't-Tâlibîn
Sadrâzam Lutfi Paşâ

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: **67**

ISBN: 978-625-6110-63-2

DOI: 10.53478/TUBA.978-625-6110-63-2

Ankara, 2025

Hazırlayan

Nurullah Arvas (Öğr. Gör. Dr.)

Editör

Mustafa Kaçalın (Prof. Dr.)

Tasarım

Murat Acar

TÜBA Başkanı

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Koordinatörü

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)

Proje Danışmanı

Turgay Anar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu

Coşkun Yılmaz (Dr.)

Derya Örs (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr.)

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)

Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu

Cansu Toprak

Baskı

Sistem Ofset

Strazburg Caddesi No: 31/17 Çankaya-Ankara

Sertifika No: 46660

© Türkiye Bilimler Akademisi

Bu eserin tüm yayın hakları, Türkiye Bilimler Akademisi'ne aittir.

Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz.

Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Kitabın dil, bilim, etik ve hukuk açısından bilimsel sorumluluğu yazara aittir.

Türkiye Bilimler Akademisi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 Ankara

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr

Sadrâzam Lutfi Paşâ

Tuhfetü't-Tâlibîn / Sadrâzam Lutfi Paşâ; haz. Nurullah Arvas. -- Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2025. 327 s.; 24 sm.

(Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Dizisi; 67) Bibliyografya ve dizin içerir. ISBN 978-625-6110-63-2

1. İlmihâl. 2. Catechism. 3. İslâm dini – İbadet. 4. İslam – worship. 5. İslam ahlâkı. 6. Islamic ethics.

BP79 .L88 T84 2025

297.07

Kullanıcılar, TÜBA Yayınlarının elektronik kopyalarını belirtilen CC BY-NC-ND 4.0 lisansı kapsamında kullanabilirler.

Users may use the electronic copies of TÜBA Publications under the CC BY-NC-ND 4.0 license.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

Kimyaelerinde

Tuhfetü't-Tâlibîn

Sadrizam Lutfi Paşa

Hazırlayan
Nurullah Arvas

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Tuhfetü't-Tâlibin
Sadrazam Lutfi Pasha

Turkish-Islamic Scientific and Cultural Heritage Series: 67

ISBN: 978-625-6110-63-2
DOI: 10.53478/TUBA.978-625-6110-63-2
Ankara, 2025

Prepared By
Nurullah Arvas (Lect. Dr.)

Edited By
Mustafa Kaçalın (Prof. Dr.)

Design
Murat Acar

President of TÜBA
Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Publication Coordinators
Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)

Advisors of Project
Turgay Anar (Prof. Dr.)

Editorial Board of Project
Coşkun Yılmaz (Dr.)
Derya Örs (Prof. Dr.)
Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)
Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)
M. Fatih Andı (Prof. Dr.)
Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)
Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Administrative Affairs Supervisor of Project
Cansu Toprak

Printed By
Sistem Ofset
Strazburg Caddesi No: 31/17 Çankaya-Ankara
Sertifika No: 46660

© Turkish Academy of Sciences
All publishing rights of this work belong to the Turkish Academy of Sciences.
It may not be printed and reproduced partially or fully without the written
consent of the publisher. It can be cited by providing full reference.

The author bears full scientific responsibility for the book in terms of
language, academic, ethics and law. Turkish Academy of Sciences has no
responsibility whatsoever.

TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 Ankara
bilimklasikleri@tuba.gov.tr
0 312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

Under the auspices of the
PRESIDENCY OF THE
REPUBLIC OF TÜRKİYE

Tuhfetü't-Tâlibîn

Sadrazam Lutfi Pasha

Prepared By
Nurullah Arvas

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Büyük gelecekle, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğu büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi “müzelik bir emtia”ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişle barışamayan, tarihini yorumlamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütülen “Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi”ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükranla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutluyorum.

Recep Tayyip Erdoğan
T.C. Cumhurbaşkanı

Takdim

Eski uygarlıkların ve tarihsel dönemlerin farklı coğrafyalardaki etkileri, akademik incelemeler ve popüler yayınlar aracılığıyla geniş bir okuyucu kitlesine ulaşıyor. Bilim tarihinin keşfedilmemiş hazineleri, son yıllarda dünyanın dört bir yanında yapılan araştırmalarla tozlu raflardan gün ışığına çıkıyor. Bu yükselen ilgi, bilim tarihinin sadece geçmişi anlamada değil aynı zamanda geleceği şekillendirmede de genç nesiller için ilham kaynağı olmasını sağlıyor.

Türkiye, bu küresel ilgi dalgasının odak noktasında kendine ayrıcalıklı bir yer edindi. Medeniyet havzamız tarihsel ve kültürel bağlamda, farklı kültürlerin ve bilimsel geleneklerin kucaklaştığı bir merkez olageldi. Sümerlerden Hititlere, Selçuklulardan Osmanlıya, birçok medeniyet, matematikten tıbbı, astronomiden felsefeye kadar geniş bir yelpazede bilimsel çalışmalara bu topraklarda imza attı. “Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Projesi” (Tİ-BKM), bu benzersiz mirası koruma, belgeleme ve yayma görevini üstlenmiştir. Projenin, Cumhurbaşkanlığı himayelerinde yürütülüyor olması ve şimdiye kadar 50’den fazla eser yayımlanması bu görevin ne kadar ciddi bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Proje kapsamında, Türk ve İslam dünyasının bilim tarihinde yer edinen çalışmalarının günümüze aktarılması, bu alanda çalışanlara çok boyutlu bir inceleme imkânı sunmaktadır. Bu eserlerle, Türk-İslam bilim tarihi çalışmalarının niteliği, kapsamı ve

önemi daha net görülmektedir. Ayrıca, bu alandaki boşlukları doldurmak için araştırmacılara yeni ufuklar açılmaktadır. Geçmişteki bilim insanlarımızın çalışmaları hem günümüz hem de gelecek nesiller için bir rehber, bir pusula niteliğinde olacaktır.

Bilim tarihinin günümüze ve geleceğe taşınması, toplumsal özgüveni beslemekte ve Millî Teknoloji Hamlesi için zihni bir zemin hazırlamaktadır. Türkiye'nin kendi teknolojisini üretme vizyonu, sadece maddi ve teknik yatırımlarla değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir özgüvenle mümkündür. Bu özgüven, ancak tarihî ve kültürel mirasımızın tam olarak kavranmasıyla oluşabilir. İnsanlığın edindiği bilimsel birikimin yalnızca Batı'ya ait olduğu yanılmasıyla kurtulma, bugün gelinen seviyenin insanlığın ortak çaba ve kazanımları sayesinde mümkün olduğu ve Türk ve İslam medeniyetinin zengin katkılarının asla azımsanmaması gerektiği hakikatini hatırlama bu özgüvenin ön şartıdır.

Bu bağlamda, bu eserlerin özellikle gençlerimiz için yol gösterici olmasını umuyoruz. Genç bir bireyin, kendi kültürel ve bilimsel mirasını tanıması, bu mirası keşfetmesi, onun dünya görüşüne, amaçlarına ve özgüvenine şekil verecektir. Geleceğin bilim insanları, mühendisleri, doktorları ve akademisyenleri için proje kapsamında yayımlanan eserler, geçmişin izinde yürüyerek kendi izlerini bırakmaları için bir fırsattır.

TİBKM eserleri, tüm okuyuculara, araştırmacılara ve bilim tarihine ilgi duyan herkese açık bir okuma davetidir. Türk-İslam bilim tarihinin zenginliklerini keşfetmek ve bu keşfi gelecek nesillere aktarmak için atılan bu adımların, Türkiye'nin ve dünyanın bilimsel ilerlemesine katkı sağlamasını içtenlikle temenni ediyorum. Projede ve eserlerin yayımlanmasında emeği geçen bilim insanlarımıza ve TÜBA çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Mehmet Fatih Kacır

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

Sunuş

Ülkelerin bilimsel ilerlemesi ve yenilikçilik performansı, topyekûn kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceğinin güvenle inşası ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılması bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi ile mümkündür. Bu konular, dünyadaki bilim akademilerinde olduğu gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sahip olduğumuz medeniyet birikimini iyi anlamak zorundayız.

Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki bilimsel performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, bilimsel ilerleme ve yenilikçi çalışmalar için gerekli cesaret, özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınma yarışında son iki yüzyıldır devam eden görece konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin millî bilimler akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başından itibaren resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyorum.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bilimsel mirasımızı oluşturan eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyorum.

Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkirimiz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi'nin hayata geçirilmesinde katkılarından ötürü Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a minnettarız.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin milletimizin bilimsel ilerlemesi ve topyekûn kalkınması ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker

TÜBA Başkanı

Öğr. Gör. Dr. Nurullah Arvas

Yıldız Teknik Üniversitesi

narvas[at]yildiz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1894-0135

Nurullah Arvas 2013 yılında Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden lisans mezunu oldu. 2016 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Programından mezun oldu. 2024 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programından ise doktora derecesini alarak mezun oldu. 2021-2024 yılları arası ve devam eden süreçte Yıldız Teknik Üniversitesinde Bölüm Başkan Yardımcılığı, Öğrenci Dekan Yardımcılığı, Kültür Hizmetleri Şube Müdürü gibi idari görevlerde yer aldı. İdari görevlerinin yanı sıra 2020 yılından itibaren Yıldız Teknik Üniversitesinde TÖMER ve Türk Dili Bölümlerinde ders vermektedir.

Lect. Dr. Nurullah Arvas

Yıldız Technical University

narvas[at]yildiz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1894-0135

Nurullah Arvas graduated from Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature in 2013. In 2016, he graduated from Manisa Celal Bayar University, Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature Master's Program. In 2024, he graduated from Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature Doctorate Program with a PhD degree. Between 2021-2024 and in the following period, he took part in administrative duties such as Deputy Head of Turkish Language Department, Assistant Dean of the Dean of Students, Cultural Services Department Manager at Yıldız Technical University. In addition to his administrative duties, he has been teaching in TÖMER and Turkish Language Departments at Yıldız Technical University since 2020.

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Özet	19
Önsöz	23
Kısaltmalar	27
Giriş	29
İlmihâl	29
İlmihâllerin Oluşumunda Tarihî Arka Plan	30
Osmanlı Devri İlmihâl Geleneği	30
Lutfî Paşa'nın Hayatı	33
Eserleri	34
Tuhfetü't-Tâlibîn	39
Nüsha Tavsîfi	39
Eserin Bölümleri	40
Eserde İsmi Geçen Kaynaklar	44
Eserin Ana Kaynağı Hulviyyât	72

Tuhfetü't-Tâlibîn'in Dil ve Üslup Özellikleri	74
Sonuç	81
Metin Tespitinde İzlenen Yol	83
Transkripsiyon Alfabetesi	84
Metin	85
Kaynakça	299
Dizin	305

Table of Contents

Preface

Abstract	21
Foreword	25
Abbreviations	27
Introduction	29
Catechism (Ilmihâl)	29
Historical Background of the Formation of Catechisms	30
The Catechism Tradition in the Ottoman Era	30
The Life of Lutfi Pasha	33
His Works	34
Tuhfat al-Tālibīn	39
Manuscript Description	39
Sections of the Work	40
Sources Cited in the Work	44
The Primary Source of the Work: Hulviyyât	72

Language and Stylistic Features of Tuhfat al-Tālibīn	74
Conclusion	81
Methodology of Text Establishment	83
Transcription Alphabet	84
Text	85
Bibliography	299
Index	305

Özet

Kânûnî Sultan Süleyman dönemi sadrazamlarından olan Lutfi Paşa (ö. 971/1564) Osmanlı Devleti'nin birçok kademesinde devlet idaresi tecrübesi kazanmıştır. Enderun mektebinde başlayan ilimle meşguliyeti, sadrazamlık görevinden azledildikten sonra taşraya çıktığında da devam etmiştir. Nitekim Dimetoka'ya yerleştiğinde burada hem kendi adına vakıf kurmuş hem de ilmî eserler kaleme almıştır. 1544 yılında yazdığı *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı ilmihâl kitabı da bu eserlerden biridir.

Bu çalışma giriş, metin ve dizin olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında öncelikle ilmihâllerin tarihî arka planı, ilk örnekleri ve ilmihâl geleneğinin Osmanlı sahasındaki gelişimi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından Lutfi Paşa ve eserleri ile ilgili temel bilgiler kaydedilip *Tuhfetü't-Tâlibîn*'e dair ayrıntılı malumata geçilmiştir. Sözü edilen kısımda eserin nüsha tavsifi, bölümleri, kaynakları, dil ve üslup özellikleri gibi hususiyetler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Metin kısmında ise eserin transkripsiyon alfabesiyle Latin harflerine aktarılmış hâli bulunmaktadır.

Lutfi Paşa eserinin başında imanının nasıl olması gerektiğine dair genel bir bilgi vermiş; ardından abdest, gusül, namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetleri Hanefî mezhebine göre açıklamıştır. Müellif söz konusu hususları anlatırken Ha-

nefi mezhebi ulemasının görüşleri yanında yer yer Şâfiî ve Mâlikî içtihatlarını da zikretmiştir. *Tuhfetü't-Tâlibîn* Hazret-i Peygamber ve âlimlerden nakledilen nafile namazların anlamıyla tamamlanmaktadır.

Tespit edilebildiği kadarıyla *Tuhfetü't-Tâlibîn*'de çoğu Arapça olan 100'e yakın kaynağın ismi geçmektedir; fakat Lutfi Paşa'nın ana kaynağı, Candaroğlu İsmâil Bey'in (ö. 884/1479) *Hulviyyât-ı Şâhî* ve *Hulviyyât-ı Sultânî* diye de bilinen Türkçe fıkıh kitabıdır. Diğer kaynaklara atıfla verilen bilgilerin çoğunu da *Hulviyyât* üzerinden aktarmıştır. Eserin kaynakları kısmında bu hususta bilgi verilmiştir.

Tuhfetü't-Tâlibîn Türkçenin tarihî seyri üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayabilecek bir eserdir ve Osmanlı sahasındaki ilmihâl geleneği içerisinde de önemli bir yeri vardır. Bu çalışma ile hem 16. yüzyıla ait bir eseri ilmî usullerle hazırlanmış olarak araştırmacıların istifadesine sunmak hem de daha çok devlet adamlığı yönüyle bilinen Lutfi Paşa'nın âlim bir zat olarak da tanınırlığını artırmak hedeflenmiştir.

Abstract

Lutfi Pasha (d. 971/1564), one of the Grand Viziers during the reign of Suleiman the Magnificent, acquired extensive experience in state administration across various echelons of the Ottoman government. His scholarly pursuits, which began at the Enderun School, continued even after his dismissal from the post of Grand Vizier and his subsequent departure to the provinces. Indeed, upon settling in Dimetoka (Didymoteicho), he not only established a waqf (endowment) in his own name but also authored scholarly works. The catechism (ilmihâl) titled *Tuhfat al-Tālibîn*, written in 1544, is one such work.

This study consists of three main sections: the introduction, the text, and the index. In the introduction, brief information is provided regarding the historical background of catechisms (ilmihâl), their earliest examples, and the development of the ilmihâl tradition within the Ottoman realm. Subsequently, fundamental information regarding Lutfi Pasha and his works is presented, followed by a detailed examination of *Tuhfat al-Tālibîn*. In this section, characteristics such as the description of manuscripts, the work's structure, sources, and language and stylistic features are addressed under separate headings. The text section contains the transcription of the work into the Latin alphabet.

At the beginning of the work, Lutfi Pasha provides general information on the requisites of faith, followed by an explanation of acts of worship such as ablution (wudu), major ablution (ghusl), prayer (salah), almsgiving (zakat), fasting, and pilgrimage (hajj) according to the Hanafi school of jurisprudence. While expounding upon these matters, the author cites not only the views of Hanafi scholars but also, occasionally, the jurisprudential opinions (ijtihād) of the Shafi'i and Maliki schools. *Tuhfat al-Tālibīn* concludes with an account of supplementary prayers transmitted from the Prophet and scholars.

As far as can be determined, nearly 100 sources, mostly in Arabic, are cited in *Tuhfat al-Tālibīn*; however, Lutfi Pasha's primary source is the Turkish jurisprudence book by Candaroğlu İsmâil Bey (d. 884/1479), known as *Hulviyyât-ı Şâhî* and *Hulviyyât-ı Sultânî*. He also transmitted most of the information attributed to other sources via *Hulviyyât*. Information regarding this matter is provided in the section on the work's sources.

Tuhfat al-Tālibīn is a work that can contribute to studies on the historical development of the Turkish language and holds a significant place within the ilmihâl tradition in the Ottoman sphere. This study aims to present a 16th-century work prepared according to scholarly methods for the benefit of researchers, and to increase the recognition of Lutfi Pasha primarily known for his statesmanship as a scholar.

Önsöz

Anadolu'ya yerleşen Türkler zaman içerisinde buradaki düzenlerini kurarken maddî ihtiyaçları yanında manevî ihtiyaçlarına cevap verecek yolları da aramışlardır. Giderilmesi icap eden manevî gereksinimlerin başında; kabul ettikleri dinin emir ve yasaklarının, Müslüman olarak mükellef oldukları hususların halkın kendi dili ile açık ve anlaşılır şekilde yazıldığı kaynaklar gelmekteydi. Böylelikle Müslüman-Türk çoğunluğunun yaşadığı Anadolu'da ilmihâlcilik geleneği oluşmaya başlamıştır. Anadolu sahasında verilen ilk ilmihâl eserleri genellikle Arapça ve Farsçadan tercüme olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları sistemleşme ve gelişme aşamasına geçen ilmihâlcilikte, ismi daha çok devlet idareciliği tarafıyla tanınan Lutfi Paşa'nın Türkçe olarak yazmış olduğu *Tuhfetü't-Tâlibîn* de önemli bir yer tutar.

Tuhfetü't-Tâlibîn 951/1544 yılında tamamlanmış bir ilmihâl kitabıdır. Eser ana hatlarıyla incelendiğinde iman konusunun ve ibadetlerin anlatıldığı bir mukaddime ile yirmi beş kısımdan oluşur. *Tuhfetü't-Tâlibîn* ilim talep edenlere ulaşmak niyetiyle 16. asırda kaleme alındığı için dil hususiyetleri yönünden Klasik Osmanlı Türkçesinin ilk döneminin özelliklerini barındırmaktadır. Eser gerek bu açıdan gerekse metinde geçen arkaik kelimelerin çokluğu ile Anadolu Türkçesinin tarihî seyrine dair kıymetli malzemeler içerir.

Giriş, metin ve dizin olarak üç ana bölümden meydana gelen çalışmanın girişinde öncelikle ilmihâlciliğin tarihî boyutu ile Anadolu sahasındaki oluşumu ve gelişimi hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından Lutfi Paşa ve eserlerine dair malumat kaydedilip *Tuhfetü't-Tâlibîn* detaylı olarak ele alınmıştır.

Metin bölümünde metnin transkripsiyonunda izlenen yolla ilgili bilgi verildikten sonra *Tuhfetü't-Tâlibîn*'in transkripsiyon alfabesiyle Latin harflerine aktarılmış metni kaydedilmiştir. Dizin kısmında ise eserde geçen özel adlar ve İslâmî ibareler yer almaktadır.

Bu uzun ve zahmetli süreçte gösterdikleri üstün fedakârlıktan dolayı ilk ve en büyük teşekkür, kıymetli ailemedir. Ardından doktora tez danışmanım olan Doç. Dr. Sevim Yılmaz Önder'e teşekkür ederim. *Tuhfetü't-Tâlibîn*'in kaynaklarıyla ilgili bölüm başta olmak üzere çeşitli hususlardaki tashihihlerde mühim katkılarını gördüğüm Doç. Dr. Göker İnan'a, eserin ana kaynağı olan *Hulviyyât* üzerine yaptığı kıymetli çalışmayı büyük bir nezaketle tarafıma ulaştıran Prof. Dr. Nail Karagöz'e ve çalışmanın editörlüğünü üstlenen Prof. Dr. Mustafa Kaçalin'e ise bilhassa müteşekkirim. Son olarak da Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Muzaffer Şeker ve bütün TÜBA çalışanlarına kalbî şükranlarımı sunarım. Elinizdeki eserin Türk dilinin tarihsel gelişimi ve Türkçe ilmihâl geleneği ile Lutfi Paşa ve eserleri hakkında yapılacak çalışmalara katkı sağlaması başlıca temennimizdir.

Nurullah Arvas

İstanbul 2026

Foreword

As the Turks settled in Anatolia and established their social order over time, they sought ways to address their spiritual needs alongside their material requirements. Foremost among these spiritual necessities was the requirement for resources written in the people's own language, providing a clear and comprehensible explanation of the commands and prohibitions of Islam and the religious obligations of Muslims. Consequently, the tradition of catechism (*ilmihâl*) began to take shape in the Anatolian realm, a region predominantly inhabited by Muslim Turks. The first *ilmihâl* works produced in the Anatolian sphere generally appeared as translations from Arabic and Persian. During the subsequent stages of systematization and development, Lutfi Pasha—who is more widely recognized for his statesmanship—authored the Turkish work *Tuhfat al-Tālibîn*, which holds a significant place in this tradition.

Completed in 951/1544, *Tuhfat al-Tālibîn* is an *ilmihâl* consisting of twenty-five sections and a preface (*muqaddimah*) addressing matters of faith and worship. Having been authored in the 16th century with the intent of reaching “seekers of knowledge,” the work reflects the linguistic characteristics of the early period of Classical Ottoman Turkish. In this regard, the text provides invaluable material for the

historical trajectory of Anatolian Turkish, particularly due to its wealth of archaic vocabulary.

This study is comprised of three main sections: Introduction, Text, and Index. The Introduction provides historical context regarding the emergence and development of the ilmihâl tradition in the Anatolian realm, followed by biographical information on Lutfi Pasha and his bibliography, and a detailed analysis of *Tuhfat al-Tālibîn*. The Text section outlines the methodology used for the transcription and presents the transliterated text of *Tuhfat al-Tālibîn* in the Latin alphabet. The index section contains proper names and Islamic terms that appear in the work.

My first and most profound gratitude for the exceptional sacrifices made throughout this long and arduous process goes to my family. I would also like to express my thanks to my doctoral supervisor, Assoc. Prof. Dr. Sevim Yılmaz Önder. I am particularly grateful to Assoc. Prof. Dr. Göker İnan for his significant contributions to the revisions, especially regarding the section on the work's sources; to Prof. Dr. Nail Karagöz, who very kindly shared his valuable study on Hulviyyât (the primary source of this work); and to Prof. Dr. Mustafa Kaçalın, who undertook the editorship of this study. Finally, I extend my heartfelt gratitude to Prof. Dr. Muzaffer Şeker, President of the Turkish Academy of Sciences (TÜBA), and to all TÜBA staff.

It is our primary hope that this work will contribute to future research on the historical development of the Turkish language, the Turkish ilmihâl tradition, and the life and works of Lutfi Pasha.

Nurullah Arvas

Istanbul, 2026

Kısaltmalar

- Ar. : Arapça
bk. : Bakınız
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Erm. : Ermenice
F. : Farsça
Haz. : Hazırlayan
İtal. : İtalyanca
No. : Numara
ö. : Ölüm
ör. : Örnek
s. : Sayfa
Sans. : Sanskritçe
Soğd. : Soğdca
T. : Türkçe
Yun. : Yunanca
vb. : ve benzeri
vs. : vesaire

XVI. yüzyılda yaşamış Lutfi Paşa hem bürokrat hem de âlim kişiliği ile temayüz etmiştir. Daha çok Osmanlı devlet teşkilatına dair *Âsafnâme* ve Osmanlı tarihi üzerine yazdığı *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adlı eseriyle tanınmış olsa da hem hacimli hem de risaleler şeklinde dinî sahada önemli eserler kaleme almıştır.

Hanefî fıkıhî fûru'una dair ve ilmihâl sahasında hazırladığı *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı kitabı da hacimli eserler cümlesindedir. Bir mukaddîme ve yirmi beş babdan oluşan 239 varaklık eserin tespit edilebilen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu 1507 numarada yer almaktadır. Nüsha üzerindeki tasarruflar ve harekeler yazmanın Lutfi Paşa'nın elinden çıktığına işaret etmektedir.

Giriş, metin ve sözlük-dizin olarak üç ana bölümden meydana gelen çalışmanın girişinde öncelikle ilmihâlciliğin tarihî boyutu ile Anadolu sahasındaki oluşumu ve gelişimi hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından Lutfi Paşa ve eserlerine dair malumat kaydedilip *Tuhfetü't-Tâlibîn* detaylı olarak ele alınmıştır.

Metin bölümünde metnin transkripsiyonunda izlenen yolla ilgili bilgi verildikten sonra *Tuhfetü't-Tâlibîn*'in transkripsiyon alfabesiyle Latin harflerine aktarılmış metni kaydedilmiştir.

Dizin kısmında ise eserde geçen özel adlar ve İslâmî ibareler yer almaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

ISBN: 978-625-6110-63-2

9 786256 110632